

GEZINSLEVEN IN KENNEMERLAND

DOOR

P. A. BARENTSEN.

(Slot).

In de Noordbrabantsche samenleving is het eenige, waarmede men indruk wil maken de godsdienstige overtuiging. In mijn vorige studie gaf ik reeds aan, op hoevele wijzen men dat doet. Dezelfde ouders, die er zich niet om bekommeren of een kind van een buurman beter gekleed is dan het hunne, doen hun uiterste best, zoodra het een godsdienstige handeling als b.v. de Eerste Heilige Communie betreft. Zoo sterk is die wedijver, dat de geestelijken meer-malen gewaarschuwd hebben tegen de overdrijving. Misschien is dit te verklaren door de nagenoeg volkomen gelijkheid van godsdienst. Men hindert anderen niet met indruk maken. In de Kennemer samenleving daarentegen vindt men zooveel verschil van overtuiging, dat men elkaar, door die te uiten, voortdurend zou hinderen. Ik raak hier aan een gebied, dat voor mij grootendeels onbekend is en ga er dus niet verder op door. De tegenstelling is in sociografisch opzicht te merkwaardig, om er niet de aandacht op te vestigen.

Terwijl binnen de groep eer het tegendeel van indruk maken regel is, wordt het tegenover de buitenwereld heel anders. Het schoonmaken van het huis en het zandstrooien op den dag, voorafgaand aan Zon- en feestdagen, alsmede de betere kleeding op die dagen, staan in nauw verband met den godsdienst. Bij alle feestelijkheden of gebeurtenissen, waarin de geheele gemeenschap is betrokken, komt het uiterlijk vertoon naar voren. Geen enkele rechtgeaarde Noordbrabander zal de notabelen, den pastoor, den notaris of den dokter bezoeken, zonder zich behoorlijk te hebben gewaschen en gekleed. Wanneer hun bezoek hun van te voren is medegedeeld, zorgt hij, dat het huis een behoorlijk aanzien krijgt. De verhouding tusschen man en vrouw lijkt dan minder stijf en de ruwe bestraffing der kinderen blijft achterwege.

Op grond van het voorgaande kan ik dus zeggen, dat de Kennemer samenleving geen eenheid vormt. Zij bestaat uit talrijke afzonderlijke menschengroepen, de gezinnen dus, die door hun bijeenwonen wel is waar invloed op elkander uitoefenen, echter geen aaneengesloten geheel vormen.

Het bestaansmiddel bewerkte de scheiding der gezinnen, het deed het gezinsindividualisme ontstaan, maar tegelijk schiep het factoren, welke die scheiding verscherpen. Door de op- en neergang van het bestaansmiddel, door de scheiding van woning en bestaansmiddel en door de aantrekkingskracht van andere streken is deze

bevolking zeer vlottend, hetgeen uit de officieele gegevens blijkt,¹⁾ en een toenadering belemmert. Elk gezin krijgt nu een groeps karakter, dat duidelijk verwantschap vertoont met dat van natuurlijke groepen. Al is de Noordbrabander geen natuurmensch, zijn samenleving heeft toch grootendeels haar natuurlijk groeps karakter behouden, maar bij het gezin schijnt het te ontbreken. Het bestaansmiddel sluit hier de gezinnen vast aaneen tot een aaneengesloten groep, met de groote saamenhoorigheid als hoofdkenmerk.

Om het bewijs te leveren van de voor de hand liggende stelling, dat het gezinsindividualisme voor de Kennemer saamenleving is, wat de saamenhoorigheid is voor de Noordbrabantsche, moet ik de medewerking van anderen inroepen. Het terrein van de Kennemer saamenleving is te groot, om door een enkel persoon omvat en begrepen te worden. Het bestaansmiddel van de Noordbrabantsche saamenleving is zoo eenvoudig, de groep zelf zoo klein, dat men de wijze, waarop enkeling, gezin en saamenleving daarop reageeren, duidelijk kan herkennen, de wisselwerkingen kan vaststellen en het individueele van het algemeene kan scheiden. In de Kennemer saamenleving is het beeld zeer ingewikkeld. Elk gezin, elke kleine groep, tracht zich naar zijn aard en naar de omstandigheden te ontwikkelen. Het zal daarbij anderen hinderen of door anderen gehinderd worden. Het groeps karakter kan daardoor overdreven worden, maar ook min of meer onderdrukt of vervormd. Deze saamenleving is maar een klein onderdeel van een veel grootere, waarmede zij door haar bestaansmiddel in betrekking staat. De blijvende en tijdelijke invloeden, op haar uitgeoefend, kunnen zeer moeilijk vastgesteld en omschreven worden. De invloed, dien de staat op haar uitoefent, heeft ook beteekenis. Wij hebben rekening te houden met de ingrijpende veranderingen in de verhouding der gezinsleden onderling, die ik in het tweede gedeelte dezer studie verder zal uiteenzetten. En ten slotte ontbreekt de beschrijving van andere saamenlevingen met haar gezinnen ter vergelijking.

Om al deze redenen moet ik mij beperken tot enkele grepen, die de beteekenis van het gezinsindividualisme en van het groeps karakter aannemelijk maken en zal daarna in het tweede gedeelte na een uiteenzetting van den invloed van het gebruik der natuurkrachten op den mensch, het gezin en de saamenleving, de veranderingen in het gezin zelf en den invloed daarvan op de saamenleving voor zoover mij dat mogelijk is, bespreken.

Het groeps karakter is de uiting van een natuurlijk instinct, het groepsinstinct. Wanneer het groeps karakter overdreven is, wanneer

¹⁾ De vestigings- en vertrekciijfers der gemeente Velsen waren in 1925: 3239 en 2741, in 1926: 3820 en 2035; de verhuizingen binnen de gemeente omvatten naar een schatting van het Bevolkingsbureau jaarlijks minstens 3000 menschen. De gemeente telde op 1 Januari 1926 32132, op 1 Januari 1927 34222 inwoners!!

het in het geheel niet, of slechts gedeeltelijk tot zijn recht kan komen, zal dit in de psyche en de gedragingen van hen, die tot de groep behoren, duidelijk merkbaar zijn. Hun onderlinge verhoudingen, zoowel als die tot de buitenwereld, zullen daarvan den invloed ondervinden en pathologische verschijnselen kunnen daardoor veroorzaakt worden. Als voorbeeld van overdrijving noem ik het adellijk gezin uit vroegere tijden. De grootere welstand beteekent grootere onafhankelijkheid. Met het dienstpersoneel vormt het een afzonderlijke groep, gescheiden van alle andere menschen uit de omgeving, zoodat men nauwelijks last van elkander heeft en naast elkander kan voortleven, zonder elkander te ontmoeten en te spreken. De zelfstandigheid en het gevoel van eigenwaarde zijn zoo sterk, dat men neerziet op allen, die niet „ebenbürtig” zijn. De remming, zoowel als het indruk maken zijn bekend genoeg, evenals de invloed, dien men op de omgeving uitoefent.

Als voorbeeld van onderdrukking van het groepskarakter noem ik het gezin van den industrie-arbeider uit het eerste tijdperk der industrie. De arbeid van den man is langdurig, eentonig, vereischt zware lichamelijke inspanning en wordt onvoldoende beloond. De vrouw werkt buitenshuis, als schoonmaakster b.v. De jonge kinderen zijn aan de zorgen van een al of niet medelijdende buurvrouw overgelaten, die hiervoor al of niet vergoeding ontvangt. De oudere werken buitenshuis of op de fabriek, lang vóór zij daartoe in staat zijn.

De woning is onvoldoende gescheiden van de omgeving en verdraagt alles wat er in het gezin plaats vindt en is een toonbeeld van wanorde en onzindelijkheid. Men is te vermoeid of te verveeld om op straat of tegenover anderen een behoorlijke houding aan te nemen. Noodgedwongen moet men toestaan, dat anderen zich in de gezinszaken mengen en moet men de bestraffing der kinderen door anderen als iets onvermijdelijks dragen. Een koele houding der echtgenooten in het bijzijn van derden geeft soms aanleiding tot heftige tooneelen. Men kan zich niet netjes voordoen en kleeden.

In de oude Noordbrabantsche samenleving komen wel niet dezelfde, maar toch duidelijk daarmee verwante toestanden voor. Ik zal de menschen zelf laten zeggen, hoe zij daarover denken. Het spreekt toch vanzelf, dat wij lang werken, anders komen wij niet klaar. Waarom zouden de kinderen niet mede mogen werken? Zij doen het graag en zijn er trotsch op, al zooveel te kennen, zwaar werk doen zij niet en bovendien, zij eten toch ook. Men kan er niet netjes uitzien als men werkt. Het huis kan niet geregeld schoongemaakt worden. We hebben er geen tijd voor, het is nutteloos, want over een kwartier is alles toch weer hetzelfde. Als het er des Zondags maar goed uitziet, is het voldoende. Mijn man moet niet gek tegen mij doen als er een ander bij staat. Het is niet noodig, het is een slecht voorbeeld voor de kinderen en wij maken onszelf belachelijk.

Wij hebben geen lust, ons mooi te kleeden en weinig te eten. Het spreekt toch vanzelf, dat een ander mijn kinderen terechtwijst als ze kwaad hebben gedaan. Ik kan toch niet met hen meegaan en den geheelen dag op hen letten. Het is niet erg als mijn man Zondags eenige glazen bier drinkt. Hij moet toch bij de vrienden aanleggen en het is voor de ganzen niet gebrouwen. Enz. enz.

Deze tegenstelling is opmerkelijk. Wat in het eene gezin tot zeer ingrijpende pathologische verschijnselen aanleiding geeft, wordt in het tweede als de meest natuurlijke zaak van de wereld beschouwd. Zij illustreert het verschil tusschen gezinsindividualisme en samenhoorigheid. Wanneer ik met het aannemelijk deel van de Brabantsche argumentatie in mijn omgeving proeven neem, ben ik iemand, die het leven wat erg gemakkelijk opneemt, zooal niet een zonderling. De beteekenis van de drie genoemde gezinstypen voor hun samenleving is bekend. Bij het adellijk gezin (vermoedelijk komt het werkgeversgezin uit het eerste industriele tijdperk daarmede overeen) is het de overmatig vele vrije tijd en de geringe arbeid met den welstand, die het in staat stelt, zijn groepskarakter te overdrijven. Bij het industriele arbeidersgezin uit het eerste tijdperk is het de zware langdurige arbeid met te weinig vrijen tijd en te geringe inkomsten, die het groepskarakter niet tot zijn recht laat komen, terwijl bij het Noordbrabantsche gezin van nature het groepskarakter schijnt te ontbreken en dus ook geen pathologische verschijnselen kan veroorzaken.

Op de beteekenis van den arbeid, van den vrijen tijd en van de rust kom ik nog terug.

Als voorbeeld van gedeeltelijke vervorming van het groepskarakter door uitwendige omstandigheden, met name van de woning, noem ik het moderne arbeidersgezin, zooals ik dit in de Kennemer samenleving zeer dikwijls vind. De dunne scheidsmuren der aaneengebouwde woningen, de gebrekkige scheiding tusschen voor- en achtererf zijn hinderlijk. Zij verraden veel gezinsaangelegenheden, ook de intieme, die elk gezin, ook het Noordbrabantsche voor zichzelf wil bewaren. Hetzij bij vreugde of verdriet of bij ziekte, men maakt het elkander willens of onwillens altijd lastig. Allerlei werkzaamheden op het voor- of achtererf veroorzaken moeilijkheden of onaangenaamheden, waarbij de kinderen een rol spelen. Dit alles lokt vanzelf inmenging in elkanders aangelegenheden uit, die om de onaangename oorzaak des te minder wordt verdragen. Als ik de enkelen uitzonder, die al wat zij aan moois bezitten in een voor huiskamer geschikte ruimte opbergen, zonder er zelf van te genieten of er iemand in te ontvangen, blijven er nog een menigte woningen over, wier indeeling onaangenaam is. De keuken is te klein, dan dat het gezin daarin zou kunnen huizen; de huiskamer moet, vooral in den winter, gebruikt worden voor doeleinden, waarvoor zij niet bestemd is en krijgt daardoor een wanordelijk aanzien; de kinderen gedragen zich daar-

naar en men schaamt zich voor den binnentredende. Bij elkaar genomen dragen deze kleinigheden in zeer belangrijke mate bij tot on-eenigheid, tot wanverhoudingen in kringen, waar men juist op grond van gelijke levenswijze en gelijke inkomsten eer het tegendeel zou mogen verwachten. Zij beperken de vrijheid van het gezin, bevorderen de uithuizigheid en verminderen de toch al zoo geringe lust tot ontwikkeling en lang niet alleen daar, waar de inkomsten onvoldoende zijn voor levensonderhoud. Wij hebben hier dus te doen met een vervorming van het groepskarakter door uitwendige invloeden. In deze samenleving heeft het goede gezin aan zichzelf genoeg. Het is bekend genoeg hoe weinig lust velen uit een tevreden gezin hebben om zich met anderen dan eigen vriendenkring, of met de openbare zaak te bemoeien. Het gezin echter, waar verkeerde toestanden heerschen, wordt afzijdig gehouden en gemeden. Beide gezinnen hebben veel weg van een broeikas. Vele goede invloeden op deze samenleving gaan verloren, terwijl de verkeerde in hun ontwikkeling en verspreiding nauwelijks gestoord worden.

Wanneer in deze samenleving de inkomsten stijgen, tracht men veel sterker indruk te maken. Dalen zij, dan kan de bekende relatieve armoede ontstaan. De inkomsten kunnen in dat geval nog wel voldoende zijn voor de voeding en voor eenvoudige kleding, maar zij stellen het gezin niet meer in staat zich aan de buitenwereld voor te doen zooals vroeger. De relatieve armoede komt in deze samenleving nog al eens voor en speelt een belangrijke rol bij tal van pathologische verschijnselen.

*De invloed van het gebruik van Natuurkrachten op
mensch, gezin en samenleving.*

Om te leven heeft de mensch onder meer noodig: voeding, functie, rust en, in ruimen zin opgevat, aansluiting bij anderen. De hoedanigheid van en de verhouding tusschen deze elementaire factoren worden door het bestaansmiddel bepaald, terwijl de mensch het vermogen bezit, het te veel, het tekort of het verkeerde tot op zekere hoogte aan te vullen en te verbeteren. De eigenaardigheden met de aanvullingen en de verbeteringen vindt men in de samenleving terug als het voedingsvraagstuk, het werkgelegenheids- en het ontspanningsvraagstuk, het huwelijks- en bevolkingsvraagstuk en de groepsvorming.

De vraag, die ik mij voorstel te behandelen is deze: Welke rol vervullen daarbij het gezin en het groepsinstinct?

Schier elke kleine en groote uiting in de Noordbrabantsche samenleving, in het gezin en in de leefwijze van den enkeling, bewijzen, dat de voeding hier het punt is, waar al het andere aan ondergeschikt wordt gemaakt. Bijna alles wat in deze samenleving wordt voortgebracht heeft rechtstreeks of langs een zeer kleinen omweg

de voeding ten doel. De bevolking wordt er naar geregeld. Bij alle feestelijkheden, bij blijde zoowel als bij droevige gebeurtenissen, bij elke ontspanning gaat het eten en drinken vóór alles. Mislukte oogsten en veeziekten brengen algemeene verarming en ellende. Verhoogen der opbrengst verhoogt aanstonds den eet- en drinklust. H. N. Ouwering geeft hiervan in zijn boek „Uit de donkere gewesten” kostelijke staaltjes.

In de Kennemer samenleving wordt het voedsel onafhankelijk van weer, wind en jaargetijde, van al of niet gelukten oogst in de omgeving, vrij regelmatig van alle zijden aangevoerd. Men kent hier geen voedingsvraagstuk; hoogstens nog een voedselverdelingsvraagstuk, dat echter belangrijk in beteekenis heeft verloren. De voortbrenging heeft grootendeels geen betrekking op de voeding zelf. Bij feestelijkheden, bij blijde of droevige gebeurtenissen, bij de ontspanning, is het eten en drinken op den achtergrond geraakt.

In de Noordbrabantsche samenleving is de werkgelegenheid onveranderlijk en ruim, hoe verschillend de opbrengst ook moge zijn. Men krijgt zelfs den indruk, dat door de Noordbrabantsche volkpsyche de werkgelegenheid ruimer wordt dan noodig is. Zijn verspreid grondbezit, zijn wegen vol diepe kuilen, zijn oude en ten deele zeer primitieve werktuigen, die op vaak zeer eenvoudige en niet kostbare wijze te verbeteren zouden zijn, zijn hiervan de duidelijke aanwijzingen. Wie hem of haar bezig ziet, krijgt den indruk, dat een menigte werkzaamheden eenvoudiger, vlugger en toch veel beter zouden kunnen worden verricht. Het behelpen zit hem als het ware in het bloed. Efficiency ontbreekt geheel. De arbeid heeft iets onderdoelmatigs. De buitenstaander krijgt den indruk, dat het bij zijn arbeid zeer weinig op herseninspanning en zeer sterk op spierinspanning aankomt. In de wel afwisselende, maar toch steeds met dezelfde regelmaat jaarlijks terugkeerende werkzaamheden zit iets mechanisch. Wie den Noordbrabander kent, weet echter, dat hij door zijn behelpen, door zijn ondoelmatigen arbeid, hoewel voor onze begrippen grootendeels onnoodig, zijn hersenen op allerlei wijzen inspant. Hierdoor wordt zijn inspanning alzijdig, maar wat de spieren betreft, te sterk.

Daardoor ontstaat bij hem niet de behoefte aan een afgebakenden vrijen tijd, dien de aard zijner werkzaamheden toch niet zou toelaten en stelt hij zich tevreden met de kleine tusschenpoozen tusschen de werkzaamheden in, met de door den godsdienst voorgeschreven vrije dagen en met die, welke met blijde of droevige gebeurtenissen verband houden. Het alcoholisme, zoowel als de kindersterfte hebben hieraan hun eigenaardig karakter te danken. De Noordbrabander bezoekt op de vrije dagen gaarne de herbergen, waar hij kan uitrusten van den zwaren spierarbeid. Hij gevoelt geen behoefte aan andere wijzen van ontspanning, omdat de inspanning tijdens den arbeid alzijdig was en dus niet op andere wijze gecompenseerd be-

hoefde te worden. Hij houdt niet van lectuur of van vermoeiende sport. De gesprekken, voor zoover zij niet op den arbeid of op de gedragingen van anderen betrekking hebben, hebben geen eigenlijken inhoud. Pogingen van buitenaf gedaan, om de ontwikkeling te verbeteren, stuiten af op de samenhoorigheid. Maar ook die uit eigen kamp konden niets uitrichten, zoolang de behoefte niet werd aangekweekt door veranderingen in de inspanning. Lange jaren zijn voor den man de herberg, voor de vrouw het familiebezoek en het buurpraatje de eenige wijzen van ontspanning gebleven. Op al de werkdagen is de Noordbrabander, hoewel hij geen dronk versmaadt, niet geneigd, zich in de herberg op te houden. De herbergen zijn dan als uitgestorven. De werkzaamheden laten de daarvoor noodige lange onderbrekingen niet toe zonder groote schade. Eerst wanneer de kinderen het voornaamste werk kunnen doen en tevens de inkomsten stijgen, kost het weinig moeite meer om hem ook dan tot oponthoud in de herberg te bewegen. Het alcoholisme is hier een gelegenheids- en een huisvader-alcoholisme. De vrouw gevoelt evenmin de behoefte aan vrijen tijd. Haar werkzaamheden laten dien evenmin toe. De zuigeling wordt onregelmatig gevoed, krijgt groote hoeveelheden tegelijk, of doorlopende voeding met de flesch, onzindelijk voedsel enz.: de voornaamste oorzaken der kindersterfte. Zoodra de meisjes het werk kunnen doen, wordt de moeder de raadgeefster voor jonge vrouwen uit den omtrek. De kindersterfte is hier een gevolg van oude gewoonten en gebruiken, door den arbeid der vrouw in het leven geroepen en door de oudere generatie in stand gehouden. In de Kennemer samenleving wemelt het van groote en kleine verschijnselen, die zoowel op een tekort aan werkgelegenheid als op een veranderd karakter der inspanning wijzen. De machine neemt het leeuwenandeel van den menschelijken arbeid over, de opbrengst vergrootend en aan den mensch de regeling overlatend. Beziat men deze samenleving van Noordbrabantsch standpunt, dan wordt men getroffen door de overmatige en overbodige voortbrenging, de veelvuldige vernieuwingen, de scherpe mededinging, de inkrumping van den arbeidsduur, den intellectueelen arbeid, de kunst, de varierende wijzen van ontspanning, de verhooging der levenseischen, den geringen arbeid der vrouw aan werkelijk noodige zaken besteed en de wijze, waarop hij zich bezig houdt met tal van overbodige en onnutte zaken in huis opgestapeld, de geboortebeperving enz. Hoe uiteenlopend en verschillend al deze verschijnselen ook mogen zijn, zonder uitzondering hebben zij een zeer belangrijke bijbeteekenis. Zij trachten het verlies van werkgelegenheid te compenseeren en toonen duidelijk aan, hoezeer de inspanning veranderd is. Duidelijk is het in deze omgeving merkbaar, dat elke verbetering in de bewerking evenzeer als de onvolgende aanvoer van grondstoffen, de bezuiniging en de efficiency,

inkrimping van de werkgelegenheid tengevolge heeft. Deze treft vooral hen, die in handenarbeid een bestaan moeten vinden en noodzaakt hen te leven ten koste van de gemeenschap.

De arbeid is eenzijdig, gedifferentieerd, zooals ik reeds vaststelde, maar de inspanning kan dit niet voortdurend zijn. De mensch verdraagt dien niet. De schooljongen reageert reeds op de gedwongen herseninspanning met zijn bekende ondeugende streken; de geleerde speelt met zijn potlood, rekt zich nu en dan uit of wandelt de kamer op en neer; de kantoorklerk zit op zijn stoel te wiebelen en ook de handenarbeider tracht op verschillende wijzen de eentonigheid van de inspanning te breken. De eigen aard van het individu, zijn karakter, zijn gestel, zijn leeftijd, zijn gezondheidstoestand, hebben hierop wel grooten invloed, maar toch zal geen enkel lid dezer samenleving zijn ééNZijdigen arbeid zoo langen tijd en met zulke korte onderbrekingen kunnen volhouden als de Noordbrabander zijn alzijdigen, zonder na eenigen tijd bij den medicus te belanden, die de noodige compensaties en correcties voorschrijft. Bewuste, zoowel als onbewuste compensaties zijn tijdens den arbeid vaak niet mogelijk, dikwijls gevaarlijk en schadelijk en in de meeste gevallen onvoldoende. Kleine onderbrekingen hebben geen waarde en schaden de voortbrenging en zoo ontstaat vanzelf de behoefte aan een vrijen tijd, die het teveel, het tekort of het verkeerde in de inspanning moet verbeteren. Zoo duidelijk als in de Noordbrabantsche samenleving komt de invloed van den arbeid op het gebruik van den vrijen tijd echter niet uit. De arbeid loopt te zeer uiteen. Wij hebben veel meer te maken met de neiging tot de andere sexe, met de mode, met de levensopvatting, met de geringe bevrediging, welke de arbeid geeft, enz. Uit de sterke ontwikkeling van de sport kan men wel opmaken, dat velen hun spieren tijdens den arbeid te weinig inspannen, maar overigens kan men slechts bij enkele beroepen het compenseerend karakter van den vrijen tijd vaststellen. De kantoorklerk is in zijn vrijen tijd een liefhebber van sport. De handenarbeider van middelbaren leeftijd leest gaarne zijn boeken en zijn krant. De jonge fabrieksarbeider en het jonge fabrieksmeisje hebben behoefte aan beweging. De grondwerker brengt zijn vrijen tijd liefst zittend door. In vele gevallen van lichten arbeid krijgt de ontspanning het karakter van werkelijken arbeid. De arbeid is gebonden, het gebruik van den vrijen tijd is vrij, zoolang het werk daarvan geen nadeeligen invloed ondervindt. Excessen in het gebruik en daarmee samenhangende pathologische verschijnselen komen hier geregeld en doorlopend voor, in tegenstelling met Noord-Brabant, waar het leven op werkdagen bijna ongestoord en vredig verloopt en de Zondagen gekenmerkt zijn door grove excessen.

Over de rust, die vele fouten in de inspanning en ontspanning langen tijd kan compenseeren, zal ik zwijgen en nu overgaan tot de

bespreking van den invloed, dien de elementaire factoren, gewijzigd door het bestaansmiddel, op het gezin uitoefenen.

In het Kennemer gezin bewerken de éézijdigheid van den arbeid en de inkrimping van de huiselijke bezigheden, de scheiding van de andere gezinnen. De verminderde inspanning tijdens den arbeid, evenals de grootere vrije tijd en de inkrimping van den huiselijken arbeid hebben een gunstigen invloed op lichaam en geest. Hij leert zich gemakkelijk in te toomen, te remmen. De vrije tijd, zoowel als de inkrimping van den huiselijken arbeid versterken de eenheid in het gezin en met de verhoogde inkomsten maken zij de inmenging van anderen overbodig. Door den vrijen tijd en door de veranderde inspanning krijgt men gelegenheid en lust om meer zorg aan zichzelf aan de huisgenooten en aan de woning te besteden. De hoogere inkomsten en de inkrimping van den huiselijken arbeid maken het bovendien mogelijk, de woning beter in te richten, met allerlei voorwerpen te verfraaien en schoon te houden, zich en de kinderen beter en netjes te kleeden en behoorlijk te reinigen. Indruk maken dus. In de Noordbrabantsche samenleving maken de zware alzijdige inspanning bij den arbeid en de omvangrijke huiselijke arbeid, voor allen gelijk, de scheiding der gezinnen vaag. De geringe inkomsten maken de wederzijdsche hulp en de inmenging in elkaars aangelegenheden noodzakelijk, evenals de afgelegenheid van de streek en mogelijk worden zij door gelijkheid van arbeid. Men heeft geen gelegenheid en geen voldoende tijd, zich sterk met het gezin te bemoeien, zoodat de eenheid in hoofdzaak een economisch karakter krijgt, een arbeidseenheid, door den godsdienst aangevuld. De remming ontbreekt door de zware inspanning en door de veelvuldige aanraking met anderen. Men heeft geen tijd om het huis met niet nuttige en niet noodzakelijke voorwerpen te verrijken, netjes in te richten en goed schoon te houden, de kinderen netjes te kleeden en te verzorgen. Ondanks de gebrekkige scheiding, de inmenging en de daarmede samengaan de veelvuldige aanraking bewaart elk gezin toch zijn eigen karakter; het verbergt intieme aangelegenheden en intieme verhoudingen, maar laat daarentegen de natuurlijke verhoudingen tusschen de gezinsleden zeer scherp aan de buitenwereld zien.

Het Kennemer gezin heeft een positief groepskarakter; dat van het Noordbrabantsche gezin is negatief of geïnverteerd. In het eerste geval wordt het bepaald door de functie, in het tweede door de voeding. Het groepsinstinct is een natuurlijk instinct. Zoodra de natuurlijke neiging tot aansluiting wordt opgewekt, b.v. iets gemeenschappelijk de aandacht trekt of belangen raakt, bij elke wijze van groepeeren, openbaart het zich. Men vindt het in vergaderingen, bij het loopen in groepen op straat, zooals reeds werd medegedeeld, maar het merkwaardige is daarbij, dat het positieve karakter in de Kennemer samenleving, het negatieve in de Noordbrabantsche te voorschijn komt.

Duidelijk is het groepskarakter bij den staat ¹⁾ en wanneer men dan nagaat, hoe sterk dit de verhoudingen tusschen staten beheerscht, kan men de groote kracht, die van het groepsinstinct uitgaat, wel als vaststaande beschouwen. Ik somde eenige pathologische verschijnselen op als gevolg van het niet tot zijn recht komen van het groepskarakter, in de Kennemer samenleving teweeg gebracht door omstandigheden, die in de Noordbrabantsche in het geheel geen moeilijkheden teweeg brengen, omdat zij als de natuurlijkste zaak van de wereld worden beschouwd, ja zelfs noodzakelijk zijn. Wanneer men dan ziet, hoe het groepskarakter van het gezin wordt opgebouwd door de voor het leven noodzakelijke factoren, gewijzigd door het bestaansmiddel; wanneer men dan bedenkt, hoe met veranderingen in den arbeid steeds veranderingen in den geest gepaard gaan en ziet hoe alles in de uitingen der samenleving is terug te vinden, dan kan men den indruk toch niet van zich afzetten, dat de natuurlijke drang, van het groepsinstinct dus, die van het gezin uitgaat voor de menschelijke verhoudingen de grootste beteekenis heeft.

De invloed, dien het bestaansmiddel op den enkeling uitoefent, wordt door het gezin als het ware opgevangen en vergroot en gedifferentieerd in de samenleving geprojecteerd, om van daar uit weer den enkeling te bereiken en een nieuwen kringloop te beginnen. In de Noordbrabantsche samenleving wordt het bestaansmiddel grootendeels door de natuur bepaald. Zolang men in de natuur niet dieper ingrijpt, blijven de elementaire factoren voor het leven in dezelfde hoedanigheden en verhoudingen bestaan en verandert niets in gezin en samenleving. Zij maken de wisselvalligheden der natuur mede, zonder daarvan blijvenden invloed te ondervinden. De beteekenis van het gezin en de leiding door het groepsinstinct is daarbij duidelijk. Door de vage scheiding en inmenging komt de saamenhoorigheid tot stand, de eenheid, die de eerste voorwaarde is voor kuddevorming. De schijnbare gelijkheid, de tweede voorwaarde, wordt veroorzaakt door de negatieve remming en het negatieve indruk maken, die hier beide de uiterste grens hebben bereikt. Met de eenheid en gelijkheid is de kudde gevormd en treedt het positieve karakter in de samenleving op. Door betere bewerking van den bodem staat de voeding veel minder aan schommelingen bloot, terwijl de werkgelegen-

¹⁾ Begrenzing, douane, passenstelsel. Vernuftig en ingewikkeld mechanisme van wetten, dat moet regelen, wat oorspronkelijk de volkspsyche deed. Gelijkheid voor de wet. Niet duiden van inmenging van andere staten in zaken. Te hoop loopen tegen indringers (leger en vloot). Imponeeren met openbare gebouwen, met groote mannen en vrouwen. Vlagvertoon, imponeerende leiding enz.

Dat van de gemeente is een zwakke copie, maar in Noord-Brabant spreekt het niet zoo duidelijk. De kunstmatige bijeenvoeging van natuurlijke groepen is tegenstrijdig. Het kunstmatige groepskarakter, door den staat opgelegd, komt in botsing met het natuurlijke der groepen. Zie b.v. mijn „Alcoholisme, criminaliteit en kindersterfte”, i.c. De criminaliteit heeft hieraan haar eigenaardig karakter ten deele te danken.

heid inkrimpt en de inspanning minder zwaar wordt. Het negatieve groeps karakter bij het gezin wordt positiever, dat van de samenleving gaat zich verplaatsen, de groep wordt grooter en uitgestrekter en tegelijk verzwakt het gevoel, daartoe te behooren. Tevens gaan de gezinnen van elkaar scheiden. De verhoudingen tusschen de gezinsleden veranderen, de menschen zelf veranderen. Maar men ziet ook de tegenstellingen van allerlei aard opkomen, het alcoholisme en de kindersterfte verminderen, verschijnselen, die weer invloed op den enkeling uitoefenen. Ingrijpende veranderingen in de samenleving, die door die in het gezin worden voorafgegaan en waaraan ik te zijner tijd eens een afzonderlijke studie hoop te wijden.

In de Kennemer samenleving is het bestaansmiddel grootendeels afhankelijk van menschelijke invloeden. Het positieve groepsinstinct bij het gezin bewerkt hier een scheiding en dat van de samenleving schijnt zeer ver weg te liggen of te ontbreken. In plaats daarvan komen nu de talrijke eenzijdige groepeerings, zoowel in de omgeving als ver af, die den kringloop sluiten. Het is echter geen rustige en onveranderlijke kringloop. Nieuwe uitvindingen, de staat, leidende personen, oefenen er belangrijken invloed op uit en brengen herhaaldelijk storingen en tegenstrijdigheden. Deze samenleving is gemechaniseerd, een kunstproduct. De bewijzen daarvoor en hoe de mensch zich daartegen instinctief verzet, kan men in het eerste gedeelte van deze studie vinden en zullen bij de bespreking van den gezinsbouw nog verder worden uitgewerkt. De Noordbrabantsche is het voorbeeld van een grootendeels nog natuurlijke samenleving. De strengheid van de natuur vindt men in haar geheele wezen terug en toch, ondanks de ernstige pathologische verschijnselen, zijn de storingen en tegenstrijdigheden gering. Het verband is altijd logisch, natuurlijk. Hier bestaan evengoed menschelijke invloeden, bovendien ook godsdienstige, maar deze grijpen niet in het bestaansmiddel in, veranderen noch den arbeid, noch de voeding, noch de woning en verstoren de harmonie der verschijnselen niet. Duidelijker komt de beteekenis van het gezin en van het groepsinstinct uit, wanneer men den gezinsbouw vergelijkt. In het Noordbrabantsche gezin met zijn negatief groepsinstinct ziet men een duidelijke verscherping van natuurlijke verhoudingen, in het Kennemer gezin daarentegen een vervlakking, een verdringing van deze verhoudingen en eene gelijkwording der gezinsleden. In mijn vorige studie wees ik reeds op de groote macht, die de ouders in Noord-Brabant op de kinderen kunnen uitoefenen door de economische eenheid en door de geldschaarschte. In het Kennemer gezin is de vrouw niet meer zoo ondergeschikt aan den man. In zeer vele gezinnen is zij de gelijke. De jeugd is veel vroeger rijp en zelfstandig en wordt dus gelijk aan de ouders. De invloed van den ouderdom is veel geringer en in stofelijk opzicht zijn de ouden veelal de minderen van de jongeren. Een

duidelijke tendenz tot gelijkwording, zooals bij natuurlijke groepen voorkomt en door het bestaansmiddel in het leven geroepen.

In de samenleving kent men de jeugdbeweging, de vrouwenbeweging, het ouderdomsvraagstuk, de gestadige stijging der levens-eischen; bovendien moet in dit verband nog worden gesproken over de scheiding van woning en bestaansmiddel en over de bewuste geboortebepierking.

Het Kennemer gezin is geen gemeenschappelijk georganiseerde arbeidseenheid. Er bestaat geen onmiddellijk verband tusschen de werkzaamheden voor het bestaan en die voor het gezin. Het arbeids-terrein is, wat de eerste betreft voor de betrokkenen zeer dikwijls gescheiden, men werkt zooal niet zelfstandig dan toch buiten den invloed der gezinsleden en int meestal het verdiende geld zelf. De huiselijke arbeid is aan de vrouw en bovendien aan één, zelden meer meisjes overgelaten. De andere leden van het gezin kunnen daarbij wel hulp verleenen, omgekeerd echter niet. De traditie schrijft wel het tijdstip en de volgorde van bepaalde werkzaamheden voor, zoo-dat men bijv. in de morgenuren onafgebroken bezig is, maar overigens is het alleen de zorg voor de maaltijden, die bindt. Alle andere werkzaamheden zijn vrij, zij moeten wel gedaan worden, maar kunnen zonder ernstige bezwaren verschoven worden of uitgesteld en laten meestal nog voldoende vrijen tijd over. Deze werkzaamheden zijn gekenmerkt door geringe productiviteit. Zij zijn wel nuttig en noodzakelijk, maar leveren niets op en leggen op een groot deel van de inkomsten van de anderen beslag in plaats van die te vermeerderen. Geheel anders dan in Noord-Brabant, waar de vrouw niet minder produceert dan de man. In den zelfstandigen en gescheiden arbeid en het zelf innen van de inkomsten ligt opgesloten, dat de economische eenheid van het gezin niet hecht kan zijn en daar men op elkanders gedragingen weinig invloed kan uitoefenen, blijft oogenschijnlijk de natuurlijke gehechtheid en de aard der menschen als bindmiddel over. Het komt mij voor, dat het positief werkend groepsinstinct hier een krachtig compensatiemiddel is. Het verlaten van het gezin gaat hier uiterst gemakkelijk. Wie over gemoeds- eventueel over geloofsbezwaren weet heen te stappen, pakt eenvoudig zijn bundeltje bijeen en zoekt en vindt ergens anders een onderdak, zonder op eenige wijze gehinderd te worden. Vrouwen en minderjarige kinderen kan men door de politie terug laten brengen; een maatregel, die het gebrek aan eenheid nog duidelijker aan het licht brengt en daarom meestal wordt nagelaten. De wetgever geeft de ouders wel het recht, het loon der minderjarigen zelf te innen, maar het is begrijpelijk, dat dit bewijs van wantrouwen in de kinderen in deze samenleving niet licht zal worden gegeven. Ondanks de gemakkelijke wijze waarop men het gezin verlaten kan, gebeurt het toch niet zoo veel.

In de tweede plaats komt het mij voor, dat in de gevallen waar men het gezin verlaat, naast en behalve de neiging tot de andere sexe, vrijwel altijd anomalïën van het groepskarakter zijn aan te toonen en dat waar het groepskarakter zonder overdrijving of onderdrukking zich uiten kan, de eenheid het hechtst is.

In de derde plaats toont de vroeger beschreven wijze, waarop de eenheid zich aan de buitenwereld voordoet, dat hier een sterke kracht werkzaam is. Door het verzwakken en verdwijnen van de economische eenheid verliezen de ouders een in Noord-Brabant soms zeer hard en wreed, maar altijd doeltreffend machtsmiddel bij de leiding der kinderen. De jeugd is zoo goed als vrij. De gedragingen, de omgang met de andere sexe ontsnappen aan elke contrôle. Zij worden in hoofdzaak door den eigen aard, de opvoeding, de levensopvatting, de inkomsten en door den invloed der kameraden bepaald. Hiermede gaat vanzelf een grootere zelfstandigheid gepaard, die het verschil tusschen ouders en kinderen verkleint en de meisjes gelijk maakt aan de jongens, verhoudingen die door de aanstonds te bespreken actieve opvoeding worden ingeleid. Maar tegelijk ook eene achteruitzetting van de ouders. Daar zij de inkomsten der kinderen grootendeels missen, gaan zij in stoffelijk opzicht zeker niet vooruit, tenzij door eigen kracht of geluk. Een belangrijk aantal eindigt dan ook het leven op hoogstens hetzelfde stoffelijk peil als in den aanvang en niet weinigen zijn in hun laatste levensdagen op den niet altijd ruimen steun der kinderen aangewezen. Een achteruitzetting, die voor de betrokkenen altijd pijnlijk en onaangenaam is. De vrouw is grootendeels van de inkomsten der andere gezinsleden afhankelijk. Zij int deze van de andere gezinsleden voor zoover dit gaat en regelt de uitgaven. Bovendien hangt het van haar arbeid grootendeels af hoe het gezin zich aan de buitenwereld zal voordoen. Daardoor komt zij gelijk met de overigen, zoo niet daarboven te staan. Men kan dus zeggen dat door den invloed van het bestaansmiddel de verhoudingen tusschen de gezinsleden gaan gelijken op die van de leden van een natuurlijke groep, zooals in de horde en den stam. Het bestaansmiddel werkt hier tegenstrijdig. Het tracht de eene natuurlijke verhouding te vervangen door de andere.

Op dezen bodem ontwikkelen zich de jeugdbeweging en de vrouwenbeweging. De laatste vooral staat zeer duidelijk met de inkrimping van den huiselijken arbeid in nauw verband, want zij is begonnen in kringen der samenleving, waar die inkrimping aanving. Door den geringen invloed, dien de ouderdom op de jeugd kan uitoefenen, wijken de levensopvattingen in het gezin, onverschillig welke, min of meer van elkander af. Een verschil, dat tusschen grootouders en kleinkinderen haast altijd zeer sterk is. Hieruit blijkt, dat andere factoren dan vroeger de opvoeding beheerschen, maar ook wordt het verklaarbaar, waarom telkens nieuwe levensopvat-

tingen opkomen en oudere ondermijnd worden. Inderdaad verschilt de opvoeding der kinderen hemelsbreed van die in Noord-Brabant. Men heeft voldoende tijd, voldoende gelegenheid en meestal ook wel voldoende inkomsten, om den zuigeling behoorlijk te voeden, te verzorgen en te kleeden en zoo zindelijk mogelijk te werk te gaan. De fouten, die in Noord-Brabant zoo goed als altijd op gebrek aan tijd, aan gelegenheid en aan inkomsten wijzen, komen hier dan ook zelden voor en de kindersterfte is gering. Zoodra het kind gaat kruipen en leert loopen, begint de actieve opvoeding. Het kind heeft voortdurend belangstelling en toezicht noodig. De woninginrichting en de meubileering leveren gevaar op voor het kind zelf, maar ook gevaar voor verontreiniging en beschadiging van zaken, waar men aan gehecht is. De straat is te onveilig om kleuters hun gang te laten gaan en niemand bemoeit zich daar met hen. Bovendien wil men het altijd netjes gekleed en goed gewasschen zien. De omstandigheden leggen dus de actieve opvoeding op en geven tijd en gelegenheid daarvoor.

Daar de productieve arbeid in het gezin belangrijk is ingekrompen en het kind van vaders arbeid weinig bemerkt, kunnen van het kind zeer weinig kleine diensten worden gevraagd of voor hem worden bedacht, die waarde hebben en waarvan het de waarde volkomen beseft. Men leert het orde, regelmaat en zindelijkheid, wat het Noordbrabantsche kind amper leert, maar niet al die kleine, niet vermoeiende bezigheden voor de ouders en voor anderen, die het laatstgenoemde zoo gaarne en met zooveel trots verricht. In beide samenlevingen worden de kinderen opgevoed, zooals de groepspsyche dit wil. In beide nemen zij het goede, zoowel als het leelijke daarvan over. Het Noordbrabantsche leert al vroeg practisch iets voor anderen te zijn, het Kennemerlandsche krijgt zijn altruïsme langs theoretischen weg, maar een opvoeding, die beide voordeelen in zich vereenigt, vindt men in geen van beide.

Het kind leert niet genoeg iets voor anderen te zijn, maar wel leert het veel te vragen. De omzetting van arbeid in geld stelt de ouders in staat, het kind op veelsoortige wijze tegemoet te komen en meestal komt het al vroeg op een hooger levenspeil te staan dan de ouders. Een levenspeil, dat nog hooger wordt, wanneer de inkomsten stijgen en wanneer het aantal broertjes en zusjes zeer beperkt blijft. Het groote gezin blijft dan ook bij de verhooging van het levenspeil der kinderen belangrijk achter en de druk, dien het van de veel talrijker kleine gezinnen ondervindt, is groot. De jaloezie der kinderen verwekt al vroeg moeilijkheden, die niet door de ouders maar door de kinderen zijn op te lossen, zoodra zij zelf voldoende gaan verdienen en het verdiende geld zelf innen. Zij trachten dan niet zelden op hetzelfde levenspeil te komen als de kinderen uit kleine gezinnen en staan van hun inkomsten veel te weinig aan de

ouders af. Men krijgt dan het omgekeerde van de kinderexploitatie te zien: de ouders-exploitatie.

De actieve opvoeding, wanneer die zich openbaart in een warme belangstelling en een goede leiding, staat ver boven de passieve van Noord-Brabant, maar de voorwaarden zijn in de Kennemer samenleving allesbehalve gunstig en afdoende middelen om fouten te verbeteren zooals de Noordbrabantsche, bezit zij niet. De Kennemer jeugd is vroeg rijp, vroeg zelfstandig en éénmaal buitenshuis zijnde, zoo goed als vrij. Veelvuldige en langdurige omgang met de andere sexe wordt daardoor mogelijk en ondoordachte vroege gedwongen huwelijken komen, met veel andere ongewenschte toestanden tamelijk veel voor. En toch, wanneer men het aantal daarvan van het huwelijkscijfer aftrekt, blijft een cijfer over dat niet zooveel hooger is dan dat van het platteland van Noord-Brabant.

In geldelijk opzicht bestaat voor de ouders geen reden, om het huwelijk der kinderen tegen te gaan en den veelvuldigen en vroegen omgang mede in aanmerking genomen, zou men eer een zeer hoog huwelijkscijfer mogen verwachten. In plaats van het ouderlijk gezag moeten hier dus andere remmen tegen het huwen bestaan.

Wie in Noord-Brabant een huwelijk wil sluiten, moet een huis met den noodigen bouwgrond hebben. Werkgelegenheid, woning en voeding zijn onverbrekkelijk aan elkander verbonden, zoowel voor den man als voor de vrouw. Men kent hier alleen een bestaansmiddelvraagstuk, geen woningvraagstuk, geen werkgelegenheidsvraagstuk afzonderlijk. Huwelijks- en bevolkingscijfer worden ten naastenbij door het bestaansmiddel geregeld. Wie een huwelijk sluit, voordat hij een bestaansmiddel heeft, moet deze samenleving verlaten, want aan een woning heeft hij niets.

In Kennemerland staan de drie elementen van het bestaansmiddel, werkgelegenheid, voeding en woning afzonderlijk. De voeding heeft voor de totstandkoming van het huwelijk een ondergeschikte beteekenis; de werkgelegenheid speelt de hoofdrol, terwijl het verkrijgen van een woning wel uitstel, maar geen afstel van het huwelijk kan veroorzaken. De werkgelegenheid van den man moet voldoende opleveren voor het geheele gezin en de vrouw haar werkkring kunnen opgeven. Ook zonder dat ik dezen algemeenen regel in bijzonderheden uitwerk, kan ik zeggen, dat hier van eene natuurlijke huwelijksregeling geen sprake kan zijn. En toch kent, ondanks deze onmiskenbare mechanisatie en tegenstrijdigheden, deze samenleving beperkingen van het huwelijk, die meestal logisch en natuurlijk zijn. Het huwelijk maakt een eind aan de zelfstandigheid en vrijheid der partijen. Voor verliefden telt dit bezwaar niet, maar voor hen, die nog niet in dezen toestand verkeerden en voor hen, die weinig of geen neiging tot de andere sexe hebben, geldt het wel degelijk. Inzonderheid voor de vrouw, voor wie, al

komen talrijke uitzonderingen voor, het huwelijk niet meer een toevlucht is en een middel om aan den knellenden oudersband te ontkomen. Zij neemt niet meer den eersten den besten die haar vraagt. Zeker niet wanneer zij een zelfstandigen werkkring heeft, die haar bevredigt en de toekomst verzekert. In de tweede plaats zijn de waardeering van den werkkring, de intellectueele en stoffelijke tegenstellingen belangrijke beletselen voor de totstandkoming van een huwelijk. In de derde plaats daalt het levenspeil na het huwelijk steeds, behalve wanneer het op de uiterste ondergrens staat of wanneer een aanzienlijke huwelijksgift te hulp komt. De inkomsten der vrouw houden op en van het inkomen van den man moeten voortaan minstens twee personen leven, omdat, zooals reeds werd opgemerkt, de arbeid der vrouw grootendeels niet productief is. Het huwelijk wordt in den regel wel uitgesteld tot men een bedrag bespaard heeft, maar als men de huwelijksgeschenken meerekent, gaat toch een belangrijk deel daarvan weg aan de woninginrichting en meubileering, en vele te voren niet gekende uitgaven doen de voordeelen te niet. In Noord-Brabant begint met het huwelijk de zelfstandigheid en stijgt het levenspeil aanvankelijk om meestal na de geboorte van het derde kind te dalen en zoodra het oudste kind 9 à 10 jaar is geleidelijk en daarna sneller te stijgen.

In Kennemerland bestaan nog wel toestanden, die het huwelijk voor beide partijen een uitkomst doen zijn, b.v. kostgangerschap, huiselijke oneenigheid, weinig bevredigende werkkring der vrouw.

Bij een zoo verwarde huwelijksregeling kan uit den aard der zaak van een natuurlijke bevolkingsregeling, die zich naar het bestaansmiddel voegt, geen sprake zijn. De leeftijd, waarop de vrouw huwt, is zooveel lager dan in Noord-Brabant dat de regeling der bevolking door het huwelijk alleen falen moet. Daar tegelijk de kindersterfte en de algemeene sterfte lager zijn, zou een zeer hoog geboortecijfer als gevolg van de jonge huwelijken een geweldige bevolkingstoename veroorzaken, met alle daarmee samengaanste wantoestanden. Deze samenleving heeft een bevolkingsregeling noodig. Zij kan wel veel meer menschen voeden, maar geen nuttigen arbeid verschaffen. Verruiming der werkgelegenheid doet het aantal huwelijken toenemen en vergroot de moeilijkheid. Een beperking der geboorten in het gezin is de eenige uitweg in de gegeven omstandigheden. Het bevolkingsvraagstuk is te omvangrijk en te veelzijdig om in 't kort te worden behandeld, maar ik wil toch de motieven voor de geboortebeperking even aanroeren.

De daling van het levenspeil onmiddellijk of korten tijd na het huwelijk onderdrukt het natuurlijk verlangen naar kinderen in den regel niet. Een minder gunstig verloop van een bevalling kan oorzaak zijn, dat verdere uitblijven, maar dit is een uitzondering, geen hoofdoorzaak voor de beperking. Na het eerste en in elk geval na

het tweede en derde kind komen de bezwaren van alle zijden opdagen. De moeilijkheid om de kinderen te verzorgen en te kleden, de moeilijkheid om de orde en de regelmaat en de zindelijkheid te bewaren, de daling van het levenspeil, die met elk kind verder gaat, zonder eenig uitzicht in de toekomst op verbetering, de beperkte vrijheid van beweging, het afschrikwekkend voorbeeld van de groote gezinnen, de moeilijkheden om de kinderen een goede opvoeding te geven en voor te bereiden op een werkkring die hun levenspeil minstens niet verlaagt.

De drang naar geboortebeperking, door het bestaansmiddel uitgeoefend is wel zeer groot. Niet weinig wordt zij versterkt door de woning. Deze is grootendeels gescheiden van het bestaansmiddel en handelswaar geworden. Voor het bevolkingsvraagstuk is het van belang, dat de woningen bijna zonder uitzondering op een klein gezin berekend zijn. Stijgt het aantal gezinsleden, dan krijgt men meestal, hoe men ook zijn best doet, slechtere hygiënische toestanden en wanorde; door den achteruitgang van de woning, moeilijkheden met den huiseigenaar, die vaak zeer gegronde klachten heeft. Vergrooting is om vele redenen niet mogelijk. Wanneer de huiseigenaar de woning niet opzegt, noopt de gezondheidstoestand toch naar een ruimere woning te zoeken, die men, als zij te vinden is, meestal niet kan betalen en die niet zelden in een wijk of straat ligt, waar men liever niet woont. Wanneer de kinderen ouder worden en zoovelen in eene betrekkelijk kleine kamer zijn opgehoopt, krijgt men weer toestanden, die elke poging om thuis aangenaam bezig te zijn belemmeren en de uithuizigheid bevorderen. Het gezin moet zich voegen, zoowel wat de grootte als de leefwijze betreft, naar de woning. Op dezen bodem vindt het Neo-Malthusianisme de gunstigste voorwaarden voor de ontwikkeling. Evenals het alcoholisme in Noord-Brabant, dringt het in de geheele samenleving door met al de bekende nadeelige gevolgen, die ik niet nader behoef uiteen te zetten. Ik hoop bij de bespreking van den gezinsbouw te hebben duidelijk gemaakt, dat de groepseenheid en de groepsgelijkheid, die de vroegere natuurlijke gezinseenheid trachten te vervangen, uiterst wankel staan en hoe dezelfde factoren, die de gezinnen van elkaar scheidden het verband tusschen de gezinsleden trachten te verbreken. De eenheid wordt ondermijnd en het gezinsindividualisme maakt plaats voor het gewone individualisme. Ik beschik niet over voldoende gegevens om dit te bespreken en kan, wat het groepsinstinct in dit geval betreft, naar den psycholoog en den psychiater verwijzen. In deze studie heb ik zeer vele punten niet of ter nauwernood aangeroerd, zoowel omdat ik mij niet bevoegd achtte, als om niet op politiek en godsdienstig terrein te komen. Ik hoop echter, dat het gegevene voldoende zal zijn om den indruk te vestigen, dat het gezin heel wat meer beteekent dan men wel geneigd is aan te nemen. De

invloed, dien het bestaansmiddel op de verhoudingen tusschen de gezinnen en tusschen de gezinsleden uitoefent en de leidende rol, die het groepsinstinct daarbij vervult, zijn door vergelijking met andere samenlevingen nauwkeuriger en juist vast te stellen, dan ik met mijn beperkt materiaal kon doen. Zeer veel belangrijke samenlevingen wachten nog op beschrijving. Met een verdwijnend bestaansmiddel, zooals Drente; met een op dezelfde hoogte blijvende industrie, zooals in talrijke kleine plaatsen, waar de verhoudingen verstand lijken. Ook streken, waar de adel of de groote landbouwer oppermachtig is en niet het minst onze koloniën, waar het werkgelegenheids- en het voedingsvraagstuk een afwisselende beteekenis schijnen te hebben, het gezin een ander karakter heeft en de moderne beschaving in de oude verhoudingen diep ingrijpt.

Het geheel overziende, meen ik dat alle beschreven verschijnselen de resultanten zijn van de werking van het trias: bestaansmiddel, gezin en groepsinstinct en met elkander in causaal verband staan. Andere factoren, die van invloed zijn op de samenleving, kunnen wel wijziging brengen op ondergeschikte punten, maar niet in het wezen. Het groepsinstinct is een belangrijk onderdeel van een psychischen factor. De samenwerking van dit instinct met het bestaansmiddel is een bewijs voor den strijd voor het leven, de samenwerking van beide met het gezin een bewijs voor het behoud van de soort. Hiervan uitgaande zal men het biologisch karakter van de samenleving door verdere studie kunnen omschrijven en vaststellen. De psycholoog zal hieraan wel zijn medewerking willen verleen. De geestelijke en de lichamelijke invloed van het trias op het individu zijn onmiskenbaar. Vele karaktereigenschappen gelijken sterk op afwijkingen onder of boven den norm van het groepsinstinct. Overdrijving, onderdrukking of gedeeltelijke vervorming van het groeps-karakter bij het gezin bewerken vaak blijvende karakterveranderingen bij het individu, dat tot dit gezin behoort.

De leer der verhoudingen tusschen de menschen en de leer der verhoudingen in den mensch zijn nauw verwante wetenschappen. Voor beide zijn de voeding, de functie en de neiging tot aansluiting bij anderen van even groot belang. De geschoolde socioloog kan niet tegelijk een geschoold medicus zijn en omgekeerd. Beider wetenschappen zijn daarvoor te omvangrijk. Maar de geneeskundige kan den socioloog wel vertellen, wat hij van de verhoudingen tusschen de menschen in het kleine gebied, waar hij jarenlang de practijk heeft uitgeoefend, weet. Ik heb getracht dit te doen, in de hoop, dat men mij niet alleen zal laten staan. Eén enkele studie kan slechts de aandacht vragen voor sommige punten, maar zeer vele bij elkander leveren een belangrijk feitenmateriaal, waarmede de wetenschap wordt gesteund en waarmede de menschheid wordt gebaat.